
«ՀԱԳՈՒՄՏ» ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ ՆՇՈՂ ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ՄԻՋԻՆ ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ*

ԼՈՒՍԻՆԵ ՂԱՄՈՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ միջին հայերեն, հագուստ, փոխառություն, գլխի ծածկոց, վերնագգեստ, ոտնաման, կտորեղեն, բառակազմություն, գրաբար, բարբառ:

Նախաբան

Հայոց լեզվի զարգացման ընթացքում կատարված բոլոր ձևափոխությունները տեղի են ունեցել՝ ա) ներքին, այսինքն՝ բնական ճանապարհով՝ իբրև արդյունք բնական զարգացման, բ) արտաքին, այսինքն՝ փոխառություններով՝ իբրև արդյունք օտար ազդեցությունների, և գ) անհատական ճանապարհով, այսինքն՝ գրական նորամուծությունների շնորհիվ: Հրաչյա Աճառյանը գրում է. « ... ամեն մի ձևափոխություն ունի իր բուն պատճառը՝ ներքին, արտաքին կամ անհատական, որոնց միջոցով էլ լեզվի պատմությունը կապվում է նույն ազգի քաղաքակրթության պատմության, քաղաքական պատմության և գրականության պատմության հետ»¹:

Օտար լեզուների ազդեցությունը միջին հայերենի բառապաշարի վրա

Հայտնի է, որ մի շարք օտար լեզուների ազդեցությունը միջին կամ կիրիկյան հայերենի վրա բնական և անխուսափելի լեզվական երևույթ է եղել: Ա. Այտընյանը գրում է, որ IX–X դդ. գրական հուշարձաններում ի հայտ են եկել բազմաթիվ փոխառյալ, նորակազմ, իմաստափոխված բառեր²: Դա պայմանավորված էր քաղաքական, տնտեսական ու մշակութային մի շարք գործոններով. մի կողմից՝ Կիրիկյան Հայաստանը մշտական շփման մեջ է եղել հարևան ժողովուրդների հետ, մյուս կողմից էլ՝ Հայկական լեռնաշխարհում տարբեր ժամանակներում հաստատվել են օտար ժողովուրդներ՝ հույն, ասորի, հրեա, պարսիկ, արաբ, քուրդ, թուրքական ցեղեր և այլն՝ ներմուծելով իրենց լեզուն ու մշակույթը³: Ժողովուրդների տնտեսական և մշակութային շփումները

* Ներկայացվել է 06. IV. 2020 թ., գրախոսվել է 17. IV. 2020 թ., ընդունվել է տպագրության 03. VI. 2020 թ.:

¹ Հ. Աճառյան. Հայոց լեզվի պատմություն, մաս I, Երևան, 1940, էջ 7:

² Տե՛ս Ա. Այտընյան. Քննական քերականութիւն աշխարհաբար կամ արդի հայերէն լեզուի, Վիեննա, 1866, էջ 142:

³ Տե՛ս Ակնարկներ միջին գրական հայերենի պատմության, մաս Ա, Երևան, 1972, էջ 197–198:

պատճառ են դարձել լեզվական միավորների փոխազդեցության, ինչպես նաև՝ օտար բառերի ներթափանցման միջին հայերենի բառային կազմ: Լեզվաբան Ղ. Հովնանյանն այդ շրջանում օտար բառերի ներթափանցման չափազանց մեծ քանակի պատճառը պատմական բնական իրողություն է համարում և ոչ թե «ճաշակի պակասութեան կամ նորասիրութեան» արդյունք⁴:

Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ կիլիկյան հայերենի բառապաշարում մեծ թիվ են կազմում գրավոր և բանավոր ճանապարհով մուտք գործած անմիջական ու միջնորդավորված փոխառությունները, որոնք արտացոլում են կյանքի տարբեր կողմերը: Դրանք կարելի է խմբավորել ըստ իմաստային-կիրառական ոլորտների, որոնցից մեկը «Հագուստ» իմաստային դաշտն է: Համապատասխան նյութերը քաղել ենք միջին հայերենով գրված աշխատություններից և միջին հայերենի բառային կազմն ընդգրկող բառարաններից: Ներկայացվում են միջին հայերենում փոխառված այն ձևախմբային միավորները, որոնք անվանվում են հագուստ, նաև հագուստի մաս, հանդերձանքին հարակից այլ հասկացություններ, ինչպիսիք են, օրինակ, գործվածքը կամ հյուսվածքը: Նյութերը դասակարգել ենք ըստ իմաստային ենթախմբերի՝ հընթացս ներկայացնելով դրանց փոխառության աղբյուրները, փոխատու լեզվում և միջին հայերենում ունեցած իմաստները, հնչյունական առկա տարբերակներն ու լեզվական այլ առանձնահատկություններ:

Գլխի ծածկոց

Գլուխը հարդարելու, ծածկելու նպատակ կամ ծիսական խորհուրդ ունեցող գլխաշոր նշող փոխառություններից են՝

– պարսկերեն՝ փօշի (<pušidān) «մետաքսե փայլուն գլխաշոր, փուշի» [«Գլխուն փօշին վար առեր, սև պօշին պատենք է ձևեր» (ՀԲ, 440)], արաբերեն⁵ (<ārāğčīn) «թասակ գլխարկ (սովորաբար ասեղնագործ)», լաչակ⁶ (<lāčāk) «կանացի գլխաշոր», սարախունճ (<sarāğūj) «գլխաշոր», սարուկայ (<sar-kūlāh) «գդակ», պէչայ/պէջայ և այլն:

Ինչպես նկատում ենք, նշված օրինակներից առանձնանում է «լաչակ, գլխաշոր» նշող պէչայ/պէջայ (<պրսկ. piče, թուրք. peče) հնչատարբերակային գուգաձևությունը: Փոխատու լեզուներում գրանցված է շնչեղ խոսքով ձևը՝ «Ես ալ ի դէմիկն ելայ՝ նեղ սօղախ ու խիստ դա-

⁴ Ղ. Հովնանյան. Հետազոտութիւնք նախնեաց ռամկօրէնին վրայ, Վիեննա, 1897, էջ 266:

⁵ Բառերը և դրանց ստուգաբանությունները տե՛ս Հ. Աճառյան. Հայերեն արմատական բառարան (այսուհետև՝ ՀԱԲ), հ. Ա–Դ, Երևան, 1971–1979, Գ. Զահուկյան. Հայերեն ստուգաբանական բառարան (այսուհետև՝ ՀՄԲ), Երևան, 2010, Ռ. Ղազարյան, Հ. Ավետիսյան. Միջին հայերենի բառարան (այսուհետև՝ ՄՀԲ), Երևան, 2009, Ակնարկներ միջին գրական հայերենի պատմության, մաս Ա:

⁶ Բոլոր բառերի համար բնագրային օրինակներ չեն նշվում՝ հոդվածը չձանրաբեռնելու նպատակով (օրինակները տե՛ս ՄՀԲ-ում):

լապայ. Պէջան ալ ի վեր տարաւ, ուներովն արաւ, թէ՛ Գնա» (ՆՔ, 123): Տվյալ դեպքում տեղի է ունեցել չ բաղաձայնի ձայնեղացում, և պէջայ ձևին զուգահեռ հանդիպում է նաև Չ շնչեղ ձայնեղով պէջայ տարբերակը:

Թուրքերենից կատարվել են հետևյալ փոխառությունները՝

– եասմայ (<yazma) «գլխի ծաղկակար թաշկինակ», թութուխ (<tutuk) «ծածկոց, շղարշ», չալմայ (<çalma) «փաթթոց (գլխին փաթաթելու երկար նուրբ կտոր)», պուրունցուկ (<bürüncük) «թափանցիկ նուրբ գործվածք. շղարշ», քցափ թերևս (<թուրք. kispet, kisve «ծածկոց, ծածկույթ. հագուստ») «կրոնավորի գլխարկ, գլխի ծածկոց», պօխտախ (<թթր. boğtağ «թաթար կանանց գլխարկ») «թաթար մեծավորի կանանց գլխարկ», ուհփաք (<ürpāk) «քող» և այլն:

Ունենք նաև աղլուխ (<ağlux, yaqioq)՝ «թաշկինակ, գլխաշոր» իմաստով փոխառություն, որն ունի մեկ այլ հնչատարբերակ՝ եաղլխ՝ ու>գաղտնավանկ ը-ի հնչյունափոխությամբ: Փոխատու լեզվում ևս բառը հնչատարբերակային է, և բառասկզբի ե-ի առկայությունը բացատրելի է թուրքերենի լեզվական օրենքներով. չի բացառվում ե-ի հավելման կամ կորստի իրողությունը:

Կան լեզուներ, որոնցից փոխառված բառերից հանդիպել ենք միայն մեկական օրինակ, ինչպես՝

– արբերենից՝ մանդիլ (<արաբ., պրսկ. māndil) «գլխաշոր, վարշամակ» [«Եւ բացեալ զմանդիլն ցուցանէր» (ԽԿ, 194)],

– լեհերենից՝ քօլփաք «թասակ, գլխադիր»,

– ֆրանսերենից՝ Չաբրուն «կրոնավորի գլխի ծածկույթ. վեղար»:
Ֆրանսերենից կատարված Չաբրուն բառանունը հանդիպում է նաև Չաբրուն հնչատարբերակով, որտեղ, հավանաբար, ու-ն ենթարկվել է պարզեցման:

Վերնազգեստ (արտահագուստ)

«Վերնազգեստ (արտահագուստ)» իմաստով փոխառություններ ենք հանդիպել հետևյալ լեզուներից՝

– պարսկերենից՝ պալափուշ (<bala-puš) «թիկնոց, վերարկու» [«Ամդան, վերարկու, կամ պալափուշ նկարէն» (ԲՀ)], մուշտակ (<մ.պ. muštak, նպրսկ. mušta) «կենդանիների մազոտ մորթուց կարված վերնազգեստ, քուրք» [«Ունի ծախու աղվոր մուշտակ» (ՀՄՀ, 288)]: Այս բառանունը գործածվել է նաև հնչյունափոխված տարբերակով (ու> գաղտնավանկ ը)՝ մշտակ. ի դեպ, այս հնչյունափոխված տարբերակը Արարատյան և Ղարաբաղի բարբառներում ունի բոլորովին այլ իմաստներ՝ «1. սալորի և դամբուլի սպիտակ գույն, չհասունացած անկորիզ պտուղը, որ ունի երկար ու տափակ ձև, 2. դեռևս չհատիկավորված կանաչ լոբի»:

– Թուրքերենից՝ սապապ (<թուրք. espap <արաբ.) «շոր, զգեստ, հագուստ» [«Քան զասպապ ի ծալն էի, նա տրկուկ տրկուկ քակեցայ» (ՀՆ, 159)], խաբդան (<qaftan) «կանանց երկար վերնազգեստ» [«Գացէք մեծ վարպետ բերէք, ազուրին խաբդան ձևեցէք» (ՀԲ, 424)], ուուուպա

(<թուրք. urba, ruba<իտ.) «զգեստ, հագուստ» և այլն: Ունենք նաև փարա-
ծիկ (<թուրք. ferace <արաբ.) փոխառություն՝ «կանացի շրջագգեստ»
իմաստով: Այստեղ պետք է նկատել, որ գրավոր աղբյուրներում հան-
դիպում ենք նաև Փարաճիկ տարբերակով, ինչպես՝ «Հագեր ես քիմխայ
կապայ, Փարաճիկ զարպապ սագեսազ» (ՆՔ, 187), ինչը վկայում է այն
մասին, որ միջին հայերենում թեև արդեն փ-ի անցում էր տեղի ունեցել
Փ-ի, բայց դեռևս Փ-ն ու փ-ն զուգահեռաբար գործառվում էին:

– Արաբերենից՝ կապայ (<արաբ., պրսկ. qabā) «1. հոգևորականի զգեստ,
պարեզոտ, 2. ընդհանրապես՝ կանանց երկար զգեստ» [«Քանի՛ ու քանի՛
ասեմ. զիմ՝ յարին կապան կարեցէք» (ՆՔ, 70, 99)], խիլախ (<արաբ.,
թուրք. xīlax) «իբրև նվեր տրվող զգեստ, խալաթ», ս-շ բաղաձայնների
հնչատարբերակներով՝ նասիճ/նաչիճ (<արաբ., պրսկ. nastj) «1. հյուսված,
գործված, 2. հյուսկեն զգեստ՝ հագուստ» [«է՞ր ես հագել դու նասիճ Ու
նստել զինչ մէկ ի Նուին» (ՖրԲ, 128)], ջուպայ/ճուպայ (<արաբ. jubba,
պրսկ. jōbbe) «արևելյան տարազի երկար և լայն վերնագգեստ» [«Հագեր
վալայ, վրան ջուպայ» (ՀԹ, 227), կամ՝ «Հովհաննէսին մայրն է, տրղայ
Հագեր վալայ վրան ճուպայ» (ԿԵ, 165)], բաղաձայնների (խ>չ) և
ձայնավորների (ա>ի) հնչյունափոխություններ՝ խալաթ/խիլաթ/չալաթ
(<արաբ., պրսկ. xālṗāt) «իբրև նվեր տրված թանկագին հագուստ» [«Երես
նոցա խալաթ զգեստ արքայական» (ՊՅՄ, 86)] և այլն:

Ներքնահագուստ

Մեզ հանդիպած «ներքնահագուստ» իմաստով փոխառություն-
ները կատարվել են միայն պարսկերենից, ինչպես՝

– պարսկերենից՝ վալայ (<valāh) «1. մի տեսակ բրդե կտոր, 2. կոշտ ու
կոպիտ մազե ներքնագգեստ, 3. մի տեսակ մետաքսե կտոր՝ գործվածք»
[«Անձիկն էր շապկի սովոր, աճապ ո՞նց հագաւ նա վալայ» (ՆՔ, 63)],
չամաթ (<šāmād «նուրբ սպիտակ կտոր, որ գործ են ածում իբրև ծածկույթ
քնելու ժամանակ, սավան») «բարակ կրծկալ, որ ծածկում են կանանց
կուրծքը» և այլն:

Ոտնաման

«Ոտնաման» նշանակությունն ունեցող փոխառությունները նույն-
պես սակավաթիվ են, ինչպես՝

– պարսկերենից՝ բաբուճ (<pā «ոտք» և pūš «ծածկ») «անկրունկ
կոշիկ, հողաթափ» [«Փայտէ բաբուճ մի հագեր է, որ բարձրութիւն
երկու թիզ կայ» (Պատմ., 272)], չարուխ (<պրսկ. čarog, թուրք. çarık)
«տրեխ», չմուչկ «ոտնաման»,

– թուրքերենից հանդիպել ենք միայն մեկ օրինակ՝ ջըզմայ (<çizme)
«կոշիկ»:

Հագուստի մաս

«Հագուստի մաս» իմաստով ունենք հիմնականում պարսկերենից,
թուրքերենից, լատիներենից կատարված մի քանի փոխառություն,
ինչպես

Պատմաբանամիջին հայերեն 2020 № 2 Историко-филологический журнал

– պարսկերենից՝ փէշ (<pāš) «զգեստի քղանցք» [«Յետ տանեմ զփէշ կապալիս» (ՆՔ, 70)], փառչամ (<pārčām) «1. զգեստի քղանցք, 2. գլխի մազերի հյուսածո փունջ, ցցունք», ձայնավորների՝ է>ա և ա>է հնչունափոխությամբ ունենք քամար//քէմէր, քէմար (<պրսկ. kāmār, թուրք. kemer)՝ «գոտի, մեջկապ» փոխառությունը:

– թուրքերենից՝ եախայ (<yaka) «օձիք» [«Գլուխն ի բաց և մեծ եախայ, սև չար մ՝ առեալ գլխոյն վերայ» (Պատմ., 271)], տիւկմէ (<dügme) «կոճակ, ճարմանդ» («Թեւրուսն տիւկմէ կարեցէք» [ԳԺՏ, 346]), խուշախ (<ğuşağ) «գոտի», բուքլա (<թուրք. bukle <Ֆր.) «ճարմանդ»,

– լատիներենից՝ կոպալ (<copla, copula) «գոտի, որից կախում են գենքը» [«Սքեմ է նոցա գրատք դիպակք և գաղտագէնք ի կոպաղս ոսկիս» (ՄԳԴ, 138)] և այլն:

Կտորեղեն

Համեմատաբար մեծ թիվ են կազմում «կտորեղեն» իմաստով փոխառությունները՝

– ասորերենից՝ շուշփայ (<šūšēppā) (եկեղ.) «սրբերի մասունքներ, խաչ կամ ավետարան փաթաթելու շոր մեկ այլ տարբերակում այ երկհնչյունը հնչյունափոխվել է է-ի, ինչպես՝ շուշփէ,

– հունարենից՝ կուկուլ (<kükülos) «մետաքս, մետաքսաթել»,

– պարսկերենից՝ տիպարի (<պրսկ., թուրք. diba) «նախշավոր մետաքսե կտոր» [«Ելներ նախշի ապուրշումնի... եկթայ վալայ, շար, տիպարի» (ՀԲՔ, 507)], շալ (<šal) «բրդե հասարակ և հաստ կտոր՝ գործվածք» [«Մէկին բեհեզ և ծիրանի, մէկին բրդէ շալ մի չանկնի» (ՖրԲ, 236)], քիմխայ (<պրսկ. kāmxa, թուրք. kemha) «1. մետաքսե նուրբ կտոր՝ գործվածք, 2. կապույտ լեղակի գույն» [«Հագեր ես քիմխայ կապայ» (ՆՔ, 85, 187)], շամաթ (<šāmād) «նուրբ սպիտակ արծաթաթել կտոր» [«Շապիկդ է շամաթ, պուկիկդ է շէրպէթ» (ՂՍ, 199)], քթան (<kātan) «1. (բսբ.) կտավազգիների ընտանիքին պատկանող բույս. կտավատ, վուշ, 2. կտավատի թելից գործած կտոր, կտավ, քաթան, 3. կտավե, քաթանե» [«Ձանջիլ քթան շապիք ունի, ջաղջեր ունի կարմիր մորթի» (ՀՄՀ, 268)], այդպես նաև՝ թալթայ (<tāftan, tāfta) «մետաքսե դիպակ, նրբադիպակ», բոզէ (<boğçe) «քառանկյունի շոր՝ հագուստներ, կտորեղեն կապելու համար. բոխչա», սուսար (<susu) «նախշեր ունեցող մետաքս կամ բամբակյա կտոր», կազի (<gazī) «շղարչանման բարակ կտոր» և այլն,

– թուրքերենից՝ չաթմայ (<çatma) «մետաքսե գործվածքի տեսակ» [«Ձանուն ապրըշում ասեն, որ գործեն մախմուր և չաթման» (ԿԲ, 140բ)], թօփ (<top) «գործվածքի կտոր», չիթ (<çith) «կտորի մի տեսակ», գէյիմ (<giyim (kiyim)) «հագուստ, համագգեստ», ջուլ (<çul) «հնամաշ հագուստ» և այլն: Ձայնեղների իլացմամբ՝ դ>տ, և է>ա ձայնավորների հնչյունափոխմամբ ունենք՝ դօլպէնտ (<tülbent)

«բամբակե բարակ գործվածք»-տուլպանդ-տուլպանտ (<tülbent) հնչատարբերակներով փոխառությունն՝ «1. բամբակե նուրբ կտոր՝ գործվածք, մարմաշ, ապարոշ» իմաստներով,

– արաբերենից՝ լատիֆայ (<արաբ., թուրք. ğadife) «թավիչ» [«Ազուպն է հագեր. աթլաս ու քիմխայ. ի մէջքն է կապել ոսկի հայասայ, ի վերէն քարչեր կանաչ լատիֆայ» (ՎԱԱ, 334)], կումաշ (<qumas) «1. ընտիր կերպաս, 2. շարժական գույք», ղումաշ (<qumas) «մետաքսե նուրբ կտավ՝ գործվածք, կերպաս», մախմուր (<maxmar) «թավիչ, թավշյա կտոր», մեզար (<mezār) «քառակուսի կտոր՝ ավետարանը փաթաթելու և մաքուր պահելու համար», մուշախայ (<mušga, mišga) «հին կտոր, լաթ կամ բամբակ» և այլն: Սաֆ, սոֆ (<արաբ. sūf, թուրք. sof) հնչատարբերակներով հանդիպում ենք մեկ այլ փոխառությունն՝ «բրդյա նուրբ գործվածք՝ կտոր» իմաստով, ինչպես՝ «Նախ ու նասիֆ, քեմխայ ու սաֆ, կուլխտանիքն, որ դու հագար» (Յր Դ, 479): Չմոռանանք, որ օ-ն՝ իրբև փակ հնչյուն, ձևավորվել է միջին հայերենում, այստեղից էլ՝ սոֆ հնչատարբերակի գործածությունը:

«Հագուստ» իմաստային դաշտին վերաբերող այսպիսի բազմաթիվ փոխառություններ կարելի է գտնել միջին հայերենյան գրավոր աղբյուրներում ու բառարաններում, որոնք անընդմեջ համալրում են փոխառությունների շարքը, ինչպես՝ ռուփակ (<պրսկ. ru-pak) «1. թաշկինակ, 2. ձեռքի կամ երեսի սրբիչ» [«Թաշկինակ. որով զքիրտն սրբեն, որ է վարչամակ, կամ մանտիլ, կամ ռուփակ, կամ դաստառակ, կամ քող» (ԲՀ)], այդպես նաև՝ տաստիմալ (<պրսկ. dāst-mal) «թաշկինակ», փէշտամալ (<թուրք. peštamal) «գոգնոց», փարթալ (<թուրք. partal) «հին՝ հնամաշ հագուստներ, հնոտիք», փարթալ-փուրթալ «հագուստեղեն», ինչպես նաև՝ դ>խ, ր>ռ ձայնեղ բաղաձայնների խլացմամբ ունենք եարաղ//եարախ//եառաղ (<պրսկ. yārag) փոխառությունը՝ «հանդերձանք, պատրաստություն» [«Յըրիկ, զարթի՛ր ի խոր քնոյդ՝ եարաղ արա քեզ գնալու» (Յր Դ, 310)] իմաստով և այլն:

Հնարավոր է, որ այս կարգի փոխառություններից շատերը հնագույն ժամանակներից եղել են հայերենի բառապաշարում: Օրինակ՝ միջին հայերենում հանդիպող փոխառություններից մի քանիսը գրաբարում արդեն կան, ինչպես՝ միթը (միջին հայերենում՝ միդը) «եպիսկոպոսական թագ, խույր», սանդալ «առանց կրունկի ոտնաման, հողաթափ, մուճակ, մոյկ», շար «մետաքսից թափանցիկ ու նուրբ գործվածք», ղենջակ «չորի կտոր, որ օգտագործում են որպէս սփածանելի՝ ծածկոյթ. գոգնոց, կամ պաստառակալ, կամ սրբիչ», եմիփորոն (միջին հայերենում՝ եմիֆորոն) (եկեղ.) «խաչերով զարդարված երկար և լայն ուրար», վիռն//վիռոն (եկեղ.) «փիլոն» և այլն⁷:

Վերը նշված փոխառությունները միջին հայերենում իրենց ինքնուրույն արժեքով և հնչյունական ձևավորմամբ ենթարկվել են անհանգստացման ու բառաբարդման՝ կազմելով նոր բառամիավորներ, ինչպես՝

⁷ Տե՛ս Ռ. Ղ ա գ ա ր ե ա ն. Գրաբարի բառարան, հ. 1–2, Երևան, 2000:

ա) ածանցավոր բառեր. մեզ հանդիպած ածանցավոր բաղադրութ-
յունները միայն վերջածանցավոր են, ինչպես՝ պոխտախ+աւոր =պօխ-
տախաւոր՝ «պոխտախ կրող, գլխարկավոր», ա>զաղտնավանկ ը-ի՝
ք[ա]թան+եղէն=քթանեղէն՝ «քաթանից պատրաստած՝ գործած, քա-
թանե», ա ձայնավորի սղումով՝ լաչ[ա]կ+իկ=լաչկիկ՝ «նվազ. լաչակ-ի՝
գլխաչոր», այ երկհնչյունի սղումով՝ կապայ+աւոր=կապաւոր՝ «կապա
հագած» և այլն: Ենթադրվում է, որ միջին հայերենում, բացի բառա-
վերջի հիմնական շեշտից, եղել է նաև բառասկզբի վանկի ձայնավորի
վրա ընկնող երկրորդական շեշտ, որի պատճառով էլ, հավանաբար,
բառակազմութայն ժամանակ բառամիջի անգամ ուժեղ ձայնավորներն
ընկնում են կամ հնչյունափոխվում են գաղտնավանկ ը-ի, ինչպես
վերոնշյալ օրինակներում⁸:

բ) Բարդ բառեր՝ ա հոդակապով, ինչպես՝ ք[ա]թան+զգեստ=քթա-
նազգեստ՝ «քաթան հագած, քաթանե կտորից զգեստ հագած»,
ք[ա]թան+գործ=քթանագործ՝ «քաթան՝ կտավ գործող արհեստավոր»:
այս կազմութայն մեջ դարձյալ երկու և ավելի ա լինելու պատճառով
առաջին բաղադրիչի ա-ն հնչյունափոխվել է գաղտնավանկ ը-ի:

Անհոդակապ բարդություններ. պապուճ//բաբուճ հնչատարբերակ-
ներից կազմվել է պապուճկար բարդությունը. դա ևս վկայում է այն
մասին, որ միջին հայերենում ձայնեղները հիմնականում խլացել են:

-կար վերջնաբաղադրիչով կազմվել են մի քանի անհոդակապ
բարդություններ, ինչպես՝ ջուպա+կար=ջուպակար՝ «ջուպա կարող»,
մուճակ+կար=մուճակար՝ «մուճակ կարող արհեստավոր, մուճակակար,
կոշկակար», մուշտակ+կար=մուշտակար՝ «մուշտակ կարող արհեստա-
վոր, մուշտակագործ»: Ինչպես նկատեցինք, վերջին երկու կազմութ-
յուններում տեղի է ունեցել հնչյունների ամփոփում. իրար հաջորդող
նույն վանկերից մեկը կրճատվել է: Կապայ+կար=կապակար՝ «կապա
կարող, դերձակ» կազմութայն մեջ այ երկհնչյունը վերածվել է ա-ի:

Մեզ հանդիպել է միայն մեկ բարդածանցավոր բառ. կազ-ից՝ կազա-
գործութիւն «կերպասագործություն, ոստայնանկություն»:

Ինչպես հայերենի զարգացման բոլոր փուլերում, այնպես էլ միջին
հայերենում անվանական խոսքի մասերից (տվյալ դեպքում փոխ-
առյալ բառերից) բայական մասնիկավորմամբ կազմվել են բայեր, ինչ-
պես՝ խալաթ-ից՝ խալաթել՝ «խալաթ տալ, որևէ զգեստ ընծայել՝ նվիրել
մեկին, մեծարել» իմաստով կամ՝ ա>զաղտնավանկ ը հնչյունափո-
խությամբ՝ խալաթել տարբերակը, խիլայ-ից՝ խիլայել «զգեստ նվիրելով
պատվել, ընծաներով մեծարել, խիլա ընծայել» և այլն⁹:

Վերոնշյալ օտար ձևութ+մայրենի լեզվի ձևութ կաղապարով կա-
ռուցյունները Լ. Հովհաննիսյանը փոխառություններ չի համարում¹⁰, սա-
կայն զրանց ուսումնասիրությունը կարևորում է նրանով, որ քննութ-

⁸ Ա. Աբաջյան, Ն. Դիլբարյան, Ա. Յուզբաշյան. Հայոց լեզվի
պատմություն, Երևան, 2017, էջ 97:

⁹ Տե՛ս ՄՀԲ:

¹⁰ Լ. Հովհաննիսյան. Հայերենի իրանական փոխառությունները, Երևան,
1990, էջ 9:

յամբ ավելի լիարժեք է բացահայտվում օտար ազդեցությունների դերը փոխառու լեզվում:

Միջին հայերենում փոխառված հագուստի անվանումներից մի մասն այսօր բնորոշ է մեր գրական լեզվի երկու տարբերակներին:

Արդի գրական արևելահայերենում ու նրա խոսակցական տարբերակում գործածվում են՝ լաչակ, փեշ, մուշտակ, շալ, չմուշկ, քաթան//քթան, գազ//կազ, չալմա (խսկց), չիթ, խալաթ, կապա, սաֆ-ից է, հավանաբար, սաֆյան կազմությունը, որն ունի «1. նուրբ կաշի՝ այծի և ոչխարի մորթու վերամշակումով, 2. այդպիսի կաշվից կարված՝ պատրաստված» իմաստը, շուշփա//շուշպա, կուկուլ (ունի այլ իմաստներ, որոնցից մեկը՝ «կնգուղ»-ն է) և այլն¹¹:

Արևմտահայերենում վերոհիշյալ փոխառություններից գործածվում են արախլի, լեչակ, շմաթ, կազ («նուրբ շղարշ» իմաստով), մեզար («1. կանացի գոգնոց, 2. սիւռոց, 3. ծածկոց» իմաստներով), շուշփայ («1. մաքուր կտավի կտոր, որ դրվում է սկիհի տակ կամ ծառայում է այն մաքրելուն, 2. դաստառակ, 3. սիւռոց» իմաստներով) և այլ բառանուններ¹²:

Հայերենի տարածքային մի շարք բարբառներ միջինհայերենյան փոխառություններից պահել են բավական թվով բառեր, ինչպես՝ խիլա, շուշփա, արախճին, բաբուճ, լեչակ, շալ, չարուխ, չմուշկ, սարաղունջ//սարախունճ, վալա, փուշի//փոշի, շամաթ, կազ, շմաթ, փեշ, խալաթ, մանդիլ, ջուբա, դումաշ, մախմուր, աղլուխ, թոփ, չալմա, ջզմա, չիթ, ջուլ և այլն¹³:

Եզրակացություն

Այսպիսով, «հագուստ» հասկացությունն նշող մեր հավաքած օրինակները ցույց են տալիս, որ այս շրջանում կատարված փոխառությունների մեծ մասը կատարվել է պարսկերենից (28 բառ) և թուրքերենից (26 բառ): Փոքրաթիվ փոխառություններ կան արաբերենից (13 բառ), մեկական օրինակ՝ ասորերենից, հունարենից, ֆրանսերենից և լեհերենից: Դրանք բառակազմական ակտիվություն չունեն. հիմնականում հանդիպել ենք 4 ածանցավոր, 7 բարդ և 1 բարդածանցավոր բառ:

ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

- արաբ. – արաբերեն
- բաբ. – բուսաբանական
- եկեղ. – եկեղեցական
- թթր. – թաթարերեն
- թուրք. – թուրքերեն
- իտ. – իտալերեն
- խսկց. – խոսակցական

¹¹ Տե՛ս Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, հ. 1–4, Երևան, 1969–1980:

¹² Տե՛ս Ռ. Սաքապետյան. Արևմտահայերէն-արևելահայերէն նոր բառարան, Երևան, 2011:

¹³ Տե՛ս Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հ. 1–7, Երևան, 2001–2012:

մ.պ. – միջին պարսկերեն

նպրակ.– նոր պարսկերեն

պրակ.– պարսկերեն

Քր.– Քրանսերեն

ԲՀ – Բառգիրք Հայոց, Ալիկոնայ, 1698, Երևան, 1975:

ԳԺՏ – Մ. Աբեղյան. Գուսանական ժողովրդական տաղեր, Հայրենի-
ներ և անտունիներ, Երևան, 1940:

ԽԿ – Խաչատուր Կեչառեցի, Երևան, 1958:

ԿԲ – Կարապետ Բաղիշեցի. Ոտանաւորս ասացեալ է Կարապետ վար-
դապետէ, ի վերայ որդոցն Նոյի, որ բաժանեցին զաշխարհս Զ բաժին
(Մաշտոցի անվ. Մատենադարանի № 33 ձեռագիր):

ԿԵ – Կոստանտին Երզնկացի. Տաղեր, Երևան, 1962:

ՀԲ – Ա. Չոպանյան. Հայրեններու բուրաստանը, Փարիզ, 1940:

ՀԲՔ – Հայոց հին և միջնադարյան բանաստեղծության քրեստոմա-
տիա, Երևան, 1979:

ՀԵ – Հովհաննես Երզնկացի, Երևան, 1958:

ՀԹ – Հովհաննես Թլկուրանցի. Տաղեր, Երևան, 1960:

ՀՄՀ – Ա. Մնացականյան. Հայ միջնադարյան հանելուկներ, Երևան,
1980:

ՂԱ – Ղազար Սեբաստացի (տե՛ս «Բանբեր Երևանի համալսարանի»,
1977, № 3):

ՄԳԴ – Մխիթար Գոշ. Գիրք Դատաստանի, Երևան, 1975:

ՆՔ – Նահապետ Քուչակ. Հայրենի կարգավ, Երևան, 1957:

Պատմ. – Պատմութիւն Վենետիկ քաղաքին, Պատմութիւն Փարէզի և
Վեննայի, Երևան, 1966:

ՊՖՄ – Պատմութիւն Փարման մանկանն, Երևան, 1957:

ՎԱԱ – Ժողովածոյք առակաց Վարդանայ, մասն Բ, Ս. Պետերբուրգ,
1894:

ՑրԲ – Ցրիկ. Բանաստեղծություններ, Երևան, 1941:

ՑրԴ – Ցրիկ. Դիւան, Նյու-Յորք, 1952:

Լուսինե Ղամոյան – բ. գ. Թ., ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի
ինստիտուտի արդի հայերենի բաժնի ավագ գիտաշխատող: Գիտական
հետաքրքրությունները «հագուստ» իմաստային դաշտի քննություն,
գրական և խոսակցական լեզուների փոխհարաբերություն, սխալ
քերականություն: Համահեղինակ է 1 գրքի, հեղինակ՝ 1 մենագրության
և շուրջ 20 հոդվածի:

lgamoyan@mail.ru

REFERENCES

- Abadjyan A., Dilbaryan N., Yuzbashyan A. Hayots lezvi patmutyun, Yerevan, 2017
(In Armenian).
- Ajaryan H. Hayeren armatakan bararan, h. A–D, Yerevan, 1971–1979 (In
Armenian).
- Ajaryan H. Hayots lezvi patmutyun, mas I, Yerevan, 1940 (In Armenian).
- Aknarkner midjin grakan hayereni patmutyan, mas A, Yerevan, 1972 (In Armenian).

- Aytenian A. Qnnakan qerakanutivn ashxharabar kam ardi hayeren lezui, Vienna, 1866 (In Armenian).
Djahukyan G. Hayeren stugabanakan bararan, Yerevan, 2010 (In Armenian).
Ghazaryan R., Avetisyan H. Midjin hayereni bararan, Yerevan, 2009 (In Armenian).
Ghazaryan R. Grabari bararan, h. 1–2, Yerevan, 2000 (In Armenian).
Hayots lezvi barbarayin bararan, h. 1–7, Yerevan, 2001–2012 (In Armenian).
Hovhannisyan L. Hayereni iranakan pokharutyunnere, Yerevan, 1990 (In Armenian).
Hovnanyan G. Hetazotutivnq nakhneac ramkorenin vray, Vienna, 1897 (In Armenian).
Jamanakacic hayots lezvi bacatrakan bararan, h. 1–4, Yerevan, 1969–1980 (In Armenian).
Saqapetoyean R. Arevmtahayeren-arevelahayeren nor bararan, Yerevan, 2011 (In Armenian).

ЗАИМСТВОВАНИЯ, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ ПОНЯТИЕ
«ОДЕЖДА» В СРЕДНЕАРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ

ЛУСИНЕ ГАМОЯН

Резюме

Ключевые слова: среднеармянский, одежда, заимствование, головные уборы, верхняя одежда, обувь, текстиль, словообразование, грабар, диалект.

В среднеармянском языке существует ряд иностранных слов (арабские, персидские, греческие, турецкие и т. д.), которые были заимствованы посредством письменного и устного общения – как прямого контакта с армянами, так и посредством культурных контактов с различными народами. Эти слова отражают разные стороны жизни, в частности, семантическое поле «одежда». Сюда входит много слов, обозначающих головные уборы, верхнюю одежду, нижнее белье, обувь, части одежды, текстиль. Большинство этих заимствованных слов были сохранены и использованы в диалектах, а некоторые вошли в литературный и разговорный лексикон восточноармянского и западноармянского языков.

Лусине Гамоян – к. филол. н., старший научный сотрудник отдела современного армянского языка Института языка им. Г. Ачаряна НАН РА. Научные интересы: семантическое поле «одежда», взаимоотношения литературного и разговорного языков, неправильная грамматика. Соавтор 1 книги, автор 1 монографии и более 20 статей. lgamoyan@mail.ru

THE BORROWINGS DENOTING THE CONCEPT OF
“CLOTHING” IN THE MIDDLE ARMENIAN LANGUAGE

LUSINE GHAMOYAN

S u m m a r y

Key words: Middle Armenian, semantic field of “clothing”, borrowings, headgears, outerwear, underwear, shoes, part of clothing, textiles, word formation, Grabar, dialects.

There are a number of foreign words in the Middle Armenian language (from Arabic, Persian, Greek, Turkish, etc.), that were transmitted to the Armenian language through written and oral communication, both direct contact with Armenians, and through cultural contacts with various peoples. These words reflect different aspects of life, one of which is the semantic field “clothing”. There are included many words indicating the meanings of headgear, outerwear, underwear, footwear, part of clothing, textiles. Most of these borrowings are preserved and used in dialects, another part has passed literary and spoken vocabulary of Eastern and Western Armenian languages.

Lusine Ghamoyan – Candidate of Sciences in Philology, Senior Researcher at the Institute of Language after H. Acharyan of the NAS RA. Academic interests: semantic field of “clothing”, the relationship between literary and spoken languages, incorrect grammar. Co-author of 1 book, author of 1 monograph and more than 20 articles. lgamoyan@mail.ru